

Een hiërarchie van onze sociale plichten

Hoe valt de plotselinge ommekeer in het denken over de verzorgingsstaat te verklaren? Van een eeuwenlange evolutie naar een alsmaar meer uitgebreide verzorgingsstaat, lijkt het wel alsof we recent een omslag hebben gekend. De verzorgingsstaat wordt stilaan afgebouwd of toch tenminste ter discussie gesteld. Wat zijn de oorzaken van deze omslag?

Natuurlijk speelt de kostprijs van de verzorgingsstaat een rol. De sputterende economie, de vergrijzing, bijstandsfraude en de komst van meestal arme en hulpbehoevende immigranten en vluchtelingen wegen zwaar op het budget van de sociale zekerheid, waardoor regeringen worden aangemoedigd om te snoeien in uitkeringen en voorzieningen. Vaak stelt men ook dat mensen de soms falende sociale zekerheid moeten compenseren door het afsluiten van private verzekeringen.

Maar de kostprijs is niet de enige factor. Regeringen die het stelsel van sociale zekerheid afbouwen zeggen vaak dat ze dat doen omdat de belastingen of sociale bijdragen omlaag moeten. Er valt wat te zeggen voor de redenering dat hoge belastingen, die nodig zijn om de verzorgingsstaat te financieren, een domper zetten op de economische activiteit en de creatie van welvaart bemoeilijken. En er moet eerst welvaart zijn voordat welvaart kan worden herverdeeld via sociale zekerheid.

Vooraf multinationals dreigen nogal eens met vertrek als de belastingen niet worden verlaagd. Het fenomeen van globalisatie maakt dat er meer en meer van dergelijke multinationals zijn en dat ze ook effectief makkelijk kunnen vertrekken als ze dat willen. Boekhouding en computer-programmatie kunnen tegenwoordig even goed of zelfs beter in India gebeuren, waar niet alleen de belastingen lager zijn - omdat er niet zo'n ontwikkeld sociaal vangnet is als bij ons - maar waar ook de lonen lager zijn. Een dubbele verleiding dus die multinationals vaak moeilijk kunnen weerstaan vanuit hun zeer beperkte gezichtspunt van winstmaximatie.

Westerse regeringen reageren dan door belastingen te verlagen - en natuurlijk ook de sociale voorzieningen die met belastingsgeld worden betaald - maar ook door loonmatiging te eisen. Een "fiscaal gunstig klimaat" kan bedrijven overtuigen om te blijven of uit te breiden, en kan zelfs nieuwe bedrijven aantrekken. Zo hoopt men op een "terugverdieneffect": de toenemende economische activiteit zal het verlies aan belastingsinkomsten compenseren en zal bovendien heel wat uitkeringen overbodig maken vermits meer mensen aan het werk kunnen worden gezet.

"Libertarianism"

Niet alleen dergelijke economische berekeningen maar ook overwegingen van meer filosofische aard spelen een rol bij de omslag in het denken over de verzorgingsstaat. De laatste redenering over het terugverdieneffect doet immers denken aan de theorie van de Onzichtbare Hand. Door de overheidsinmenging zoveel mogelijk te beperken (*in casu* de belastingen te verlagen) wordt de economische activiteit vrij gelaten, en de vrije economische activiteit van verschillende actoren wordt als het ware door een onzichtbare hand geleid naar een toestand waarin automatisch het eigenbelang van alle actoren wordt vervuld, ook de minst bevoordeelde actoren.

Deze theorie, oorspronkelijk uitgewerkt door Adam Smith, heeft de laatste decennia veel weerklank gevonden in wat men de libertaire school is gaan noemen. Deze school, rechts van het liberalisme te situeren, heeft vooral veel aanhang in het Angelsaksische denken en legt de nadruk op het terugdringen van de staat. Een concept als de verzorgingsstaat doet de libertairen dan ook gruwen.

Het idee is dat de economische welvaart toeneemt als de economische vrijheid toeneemt en de staatsinmenging afneemt. Bovendien zou de toegenomen welvaart automatisch "doorsijpelen" ("*trickle down*") naar de minst begunstigen. Een vrije markt garandeert automatisch het respect voor ieders economische rechten. Als bedrijven vrij worden gelaten en niet gebukt hoeven te gaan onder overheidsverplichtingen (waarvan belastingen of financiële verplichtingen de belangrijkste vormen), dan kunnen ze optimaal winst realiseren. En als ze winst maken dan produceren ze meer jobs, investeren ze in nieuwe economische activiteiten, betalen ze meer belastingen en leveren ze dus de basis voor de economische rechten en herverdeling, ofwel rechtstreeks door middel van jobcreatie en investeringen, ofwel onrechtstreeks door de betaalde belastingen die dan voor uitkeringen kunnen worden gebruikt. "*All boats rise on a rising tide*".

Die belastingen mogen dan wel, in percentage uitgedrukt, niet te hoog zijn anders verhuist de economische activiteit naar het buitenland. Maar het lage belastingspercentage wordt ruimschoots

gecompenseerd door de economische groei die er het resultaat van is en die ervoor zorgt dat de belastingen - nu niet meer uitgedrukt in percenten maar in absolute bedragen - voldoende middelen genereren voor de relatief weinige uitkeringen die er nog moeten worden uitbetaald.

Bovendien, als men toestaat dat mensen rijk worden (door de belastingen te beperken) dan zullen die mensen hun geld uitgeven, hetgeen opnieuw economische activiteit creëert alsmede inkomsten voor de mensen bij wie het geld wordt uitgegeven. Omgekeerd, als men de belastingen zo hoog zet dat economische activiteit niet meer renderend is, dan maakt men een volk van passieve mensen voor wie er geen aanmoediging meer is om economisch actief te zijn en welvaart te creëren. Elke herverdeling van welvaart door een verzorgingsstaat zal dan ook moeilijk zijn als het eerst moeilijk wordt gemaakt om welvaart te creëren.

Ook uitkeringen leiden tot passiviteit. Waarom nog werken en welvaart creëren als men een niet onaardig inkomen kan verkrijgen door niets te doen? Deze passiviteit hindert niet alleen de economische groei en dus ook de herverdeling van die groei, maar is ook een kwaal op zich. Mensen moeten actief zijn, verantwoordelijkheid opnemen voor het eigen leven, zichzelf behelpen in plaats van te vertrouwen op de verzorgingsstaat.

Samenvattend kan men zeggen dat volgens de libertairen het probleem met de verzorgingsstaat in eerste instantie het autodestructieve karakter ervan is. De verzorgingsstaat legt een dermate hoge last op de bedrijven dat die geen welvaart meer kunnen creëren en zelfstandig herverdelen, en produceert als gevolg van uitkeringen en belastingen een soort mensen dat niet geneigd is economisch actief te zijn en de welvaart te doen toenemen waardoor een verzorgingsstaat ook minder welvaart heeft om te verdelen. Economische rechten, als ze aanleiding geven tot een verzorgingsstaat, leiden dus tot het tegenovergestelde van wat ze willen bereiken.

Het probleem is echter ook de vrijheid. Een verzorgingsstaat is per definitie een staat met veel macht en veel tentakels. Om te kunnen besluiten dat iemand een uitkering verdient moet de verzorgingsstaat heel wat onderzoeken. Hij moet gaan neuzen in het privé-leven, informatie gaan bijhouden over inkomen, zwart werk, familiale toestand enz. Onze klassieke mensenrechten en onze vrijheid worden in gevaar gebracht door de economische rechten.

Besluit van de libertairen: niet alleen is er geen reden om te ijveren voor een verzorgingsstaat; er zijn redenen om niet voor zo'n staat te ijveren. Al de behoeften die tot uitdrukking komen in de economische rechten zullen ook wel zonder die rechten worden gerealiseerd. Een staat die zich inspireert op deze rechten zal zo handelen dat ze het tegengestelde bereikt van wat ze wenst, en zal tegelijkertijd een aantal andere waarden en rechten moeten overboord gooien.

Inmenging gewenst

De tegenstanders van staatsinmenging zien echter één en ander over het hoofd. Economische rechten kunnen inderdaad leiden tot beperkingen van de vrijheidsrechten zoals het recht op privacy. Maar alle rechten beperken soms andere rechten. Het systeem van mensenrechten is geen harmonieus geheel en vaak moeten afwegingen worden gemaakt tussen rechten en moet worden beslist welk recht in een bepaalde omstandigheid voorrang krijgt op een ander recht. Het recht op privacy moet ook vaak worden afgewogen tegen een ander vrijheidsrecht zoals het recht op een vrije mening (hetgeen menig politicus of bekend persoon al heeft ondervonden).

Als de voorstanders van de verzorgingsstaat - waartoe ook ik behoor - iets willen recupereren van de libertaire kritiek dan is het dat men voorzichtig moet omspringen met rechten en niet één recht, bijvoorbeeld een economisch recht, te veel mag benadrukken ten nadele van andere rechten. Daarenboven, de pot verwijt de ketel: ook de libertairen benadrukken bepaalde rechten ten nadele van andere rechten. Enkel vrijheidsrechten zoals privacy krijgen een juridische erkenning; economische rechten niet aangezien ze toch het automatische gevolg zijn van marktmechanismen.

Het is echter twijfelachtig dat de economische actoren via hun normale en op hun eigenbelang gerichte handelingen automatisch de economische rechten en de verzorging voor de zwaksten zullen voortbrengen. Er zijn inderdaad heel wat voordelen die "doorsijpelen", maar ook sijpelt er heel wat omhoog (veel aspecten van de marxistische kritiek op de onteigening van de meerwaarde zijn nog steeds relevant). Vrijheid is niet genoeg en de staat moet zich mengen om te herverdelen wat niet vrijwillig en automatisch wordt herverdeeld. En de staat heeft de economische rechten nodig als maatstaf voor deze herverdeling.

Dat vrijheid niet genoeg is wordt bewezen door het roofkapitalisme van de 19de eeuw of van het huidige Rusland bijvoorbeeld. Ook het deregulerende beleid van Reagan en Thatcher in de jaren '80

- expliciet gebaseerd op de libertaire ideologie van de "*trickle down economics*" - heeft tot sociale rampen geleid.

De reden daarvoor is dat de theorie van de Onzichtbare Hand het feit miskent dat de startposities ongelijk zijn, en dat met dergelijke ongelijke startposities de vrije markt alleen maar meer ongelijkheid creëert. Zij die beter af zijn profiteren meer van de vrijheid. Zij hebben middelen om te investeren, kennis om te gebruiken, relaties om één en ander te versoepelen enz., waardoor ze het steeds beter gaan hebben ten nadele van hen die deze middelen niet hebben. En ik denk niet dat de voorstanders van de vrije markt zullen aanvaarden dat er wat wordt gedaan aan die ongelijke startposities.

Maar zelfs als er wat aan werd gedaan en er een zogenaamd "*level playing field*" zou kunnen worden gemaakt waarop dan de automatische mechanismen van de vrije markt hun werk zouden kunnen doen, dan nog is er geen antwoord op de problemen gecreëerd door een gebrek aan talent, gezondheid, intellect of gewoon geluk. Economische rechten en een verzorgingsstaat zijn dan nog steeds nodig om mensen te helpen die door pech of door een gebrek aan natuurlijke talenten honger lijden, ziek worden of gewoon geen werk vinden.

Niet alleen de staat

Er zijn echter aspecten van de libertaire kritiek waarvoor we gevoelig moeten zijn, zoals het probleem van de impact van economische rechten op andere rechten. Ook op een ander punt moeten we de libertairen en de anderen die de verzorgingsstaat willen afbouwen gedeeltelijk gelijk geven. Het is niet nodig en zelfs niet wenselijk om de realisatie van de economische rechten volledig aan de verzorgingsstaat over te laten. Economische rechten creëren niet alleen plichten voor de staat. Ook het individu heeft de plicht om te zorgen voor de economische rechten van zijn medeburgers (en waarschijnlijk ook de economische rechten van mensen in andere landen). Het is enkel wanneer de individuen hun plichten niet vervullen dat de staat moet optreden. Dergelijke optiek kan de niet ontrecte vrees voor te grote staatsmacht wat bedaren.

Alle mensenrechten zijn rechten *erga omnes*. Iedereen heeft rechten ten opzichte van iedereen, en iedereen heeft de plicht de rechten van alle andere mensen te respecteren. Dat respect is vrij gemakkelijk in het geval van het recht op vrije meningsuiting. Onthouding volstaat daar meestal. In het geval van onze economische rechten hebben de plichten van onze medemensen vaak wat meer om het lijf en volstaat onthouding niet meer. Caritas, hulp, bijstand enz. zijn dan aangewezen.

Maar ook al hebben we dezelfde rechten ten opzichte van alle andere mensen, we hebben niet dezelfde plichten ten opzichte van alle mensen. We hebben meer plichten naar bepaalde mensen dan naar andere. Dat heeft te maken met het principe van "*ought implies can*". Als je niet kan zwemmen heb je geen morele verplichting om een drenkeling te redden. Niemand heeft voldoende middelen om de economische rechten van alle andere mensen te realiseren. Daarom moeten we selectief zijn. We hebben meer plichten ten opzichte van onze eigen kinderen bijvoorbeeld dan ten opzichte van mensen die duizenden kilometers van ons zijn verwijderd. De nabijheid betekent dat we meer kunnen doen, en als we meer kunnen doen, hebben we ook de plicht om meer te doen ("*can also implies ought*"). De nabijheid bepaalt niet het bestaan van de plicht - vermits we in theorie een verplichting hebben ten opzichte van iedereen, een verplichting die in de praktijk irrealistisch is - maar wel de intensiteit ervan. Wat niet geldt voor individuen geldt soms wel voor groepen. Zeer rijke groepen, bijvoorbeeld rijke landen, hebben wel de macht om iedereen te helpen, en hebben dan ook de plicht om iedereen te helpen. Caritas is dus een plicht en niet een keuze.

Maar het zou niet goed zijn mocht hulp de regel worden, en ook op dat punt moeten we wat terrein prijsgeven aan de libertairen en de tegenstanders van de verzorgingsstaat. Het is wenselijk dat mensen niet afhankelijk zijn van hulp en zelfstandig hun leven kunnen leiden. Afhankelijkheid kan comfortabel zijn maar strookt niet met het ideale mensbeeld dat de meeste van ons aanhangen. Zelfredzaamheid, activiteit, het lot in eigen handen nemen, vrijheid en autonomie moeten ook voor de voorstanders van de verzorgingsstaat belangrijke waarden blijven. De verzorgingsstaat moet dan ook mechanismen creëren die afhankelijkheid en passiviteit vermijden, zonder daarbij de fundamentele bescherming van de economische rechten op te geven. Men kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat er geen "werkloosheidsvallen" ontstaan, waardoor mensen gevangen worden in de werkloosheid omdat de uitkering voordeliger is dan het minimumloon.

En als er toch hulp moet zijn omdat de zelfredzaamheid tekortschiet, dan moet die hulp gericht zijn op de uiteindelijke realisatie van zelfredzaamheid. Op internationaal vlak is het algemeen aanvaard dat ontwikkelingshulp niet moet betekenen dat men mensen voedsel geeft, maar dat

men hen helpt om op efficiënte wijze zelf voor voedsel te zorgen. Deze visie moet ook op het nationale niveau van de verzorgingsstaat worden vertaald.

Zelfplicht

Zowel overheidszorg als zorg door onze medemensen hebben dus enkele nadelen. Zorg door de overheid kan leiden tot een onaanvaardbare groei van de staatsmacht maar ontnemt ook de burgers hun verantwoordelijkheid om te zorgen voor hun medeburgers. Bovendien kan het net zoals vrijwillige caritas leiden tot afhankelijkheid en passiviteit.

Mensen hebben dus ook plichten ten opzichte van zichzelf. Ze moeten in eerste instantie zichzelf trachten te redden en zich niet settelen in comfortabele systemen van afhankelijkheid. De "zelfplicht" is dan ook de eerste en belangrijkste plicht. Onze verplichting om anderen te helpen wordt pas werkelijkheid als die anderen falen om zichzelf te helpen. En de overheidsplicht pas als de vrijwillige caritas faalt. Plichten ontstaan *bottom-up*.

Zodra we deze hiërarchie van de plichten niet respecteren of een schakel overslaan, hebben we problemen. We creëren dan bijvoorbeeld afhankelijkheid. Of als de staat zonder reden de bilaterale burgerplichten negeert en zijn eigen zorg in de plaats stelt, dan spelen we in de kaart van de critici van de overheidsmacht en verliezen we bovendien de voordelen van die bilaterale burgerplicht: burgers die hun plichten jegens elkaar aanvaarden zullen hun gemeenschap hervormen naar een hechte groep, waarin mensen elkaar helpen en op elkaar kunnen rekenen en een echt groepsgevoel hebben. Een verzorgingsstaat die dit negeert en zichzelf het monopolie van hulp toeigent, zal dan eerder een gemeenschap zijn van geïsoleerde mensen volledig gericht op hun privé-leven.

De verzorgingsstaat is dus een grensbegrip. Het komt op het toneel als al het andere heeft gefaald. Maar aangezien het niet uitzonderlijk is in onze huidige wereld dat al het andere faalt, behoudt de verzorgingsstaat zijn maatschappelijke relevantie. Tussen haakjes: dat is de reden waarom belastingsfraude zo weerzinwekkend is, of althans meer weerzinwekkend dan gewoonlijk wordt aangenomen. Als een staat belastingen heft, dan verplicht het eigenlijk de burgers om hun plichten na te komen, plichten die ze niet vrijwillig nakomen. Het bestaan van belastingen is al een smet op het blazoen van de mensheid omdat het bewijst dat mensen hun plichten niet vrijwillig nakomen. Mensen die belastingen ontduiken trachten dus tot twee maal toe aan hun morele verplichtingen te ontsnappen.

Deze hiërarchie van plichten geldt enkel als we ons beperken tot de behoeften die impliciet zijn vertaald in de economische rechten. We kunnen er echter ook vanuit gaan dat de economische rechten niet een doel op zich zijn maar een stap in een groter proces. Zonder economische rechten is het moeilijk om ons een cultureel leven voor te stellen, of een correcte vorm van democratische participatie (armoede verstoort het democratisch proces omdat de wil van het volk erdoor wordt vervalst; rijke groepen gebruiken de democratische procedures in hun voordeel en arme groepen gebruiken ze helemaal niet). Een democratische staat kan dan ook terecht beslissen om de economische rechten te beschermen niet alleen omwille van de behoeften die in die rechten worden vertaald, maar ook omwille van de nut van die rechten in het functioneren van de staat. In dat geval is het misschien terecht dat de staat niet een afwachtende houding aanneemt maar actiever intervenieert in de economische rechten dan volgens de hiërarchie van de plichten is toegestaan.

Besluit

De verzorgingsstaat is dus nog steeds nodig, en de afbouw mag niet te ver gaan. Maar anderzijds is heel wat kritiek op de verzorgingsstaat niet onterecht en moet die dus worden verdisconteerd. Een goede manier om dat te doen is de economische rechten - die de basis vormen van het denken over de verzorgingsstaat - te baseren op een theorie van de rangorde van onze sociale plichten.

(dit artikel is een bewerking van enkele passages uit het boek *Homo Democraticus, On the Universal Desirability and the not so Universal Possibility of Democracy and Human Rights*, Cambridge Scholars Press, 2003)